

İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ
ULUSLARARASI ÜÇÜNCÜ SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

Bükreş, Romanya / 1-5 Kasım 2006

İstanbul 2011

BALKANLARDA BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİ: RUSÇUK ÖRNEĞİ (1650-1700)*

Kamil Çolak - Numan Elibol**

Giriş

Tuna nehrinin güney kıyısında ve Yergöğü kasabasının karşısında yer alan Rusçuk, uzun yüzyıllar Osmanlı Devleti için kuzey sınırındaki önemli bir merkez olmuştur. XVI. yüzyılda gelişmeye başlayan şehir, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda dikkat çeken ticareti, gümrüğü, tersanesi ve askeri açıdan bulunduğu stratejik konumuyla ön plana çıkmaya başlamıştır. Özellikle araştırma konumunu oluşturan XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlıların Avusturya-Macaristan taraflarına yapmış oldukları seferlerde Rusçuk; asker, gıda ve mühimmat sevkiyatında önemli bir üs olarak kullanılmıştır.

Aynı dönemde Rusçuk'un ekonomik olarak da canlı bir merkez halini aldığı görülmektedir. Bu dönemde şehirde ekmek, koyun ve sığır eti, pastırma, nohut, fındık, badem, zeytinyağı, üzüm, incir, pirinç, pamuk, balmumu, sabun, keten, ipek, vb. ürünlerin yoğun olarak ticaretinin yapıldığı görülmüştür.¹ 1651 yılında, çarşısında haftada büyük bir pazar kurulan Rusçuk'ta üç han, bir hamam ve üç-

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmiştir.

** Yrd.Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyeleri.

¹ Teodora Bakardjieva-Stoyan Yordanov, *Ruse. Prostranstvo i İstoriya*, [Ruse. Region and History], Ruse: Avangart Print, 2001, s. 19. Yüzyılın sonlarında şehri ziyaret eden Macar seyyah Yanoş Komaromi de, Rusçuk'u aşağı Tuna'nın en büyük şehri olarak nitelemekte ve Tuna Kaptanı'nın burada ikamet ettiğini belirterek pazarının çok ucuz mallarla dolu olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Tsvi Keren, "Evreite v Rusçuk-Razvitiето na Evreyskata Obština v Stolitsata na Dunavskiya Vilayet" [Jews in Ruse-Development of the Jewish Community in the Capital of Danubian Principality], *Almanah: Za İstoriyata na Ruse*, Tom I, Ruse, 1996, s.59.

yüz kadar dükkan bulunmakta ve halkının tamamı ticaretle uğraşmaktaydı.² Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurulan Tuna Vilayeti'ne başkent olarak Rusçuk'un uygun görülmesi de, bu bölgenin ve şehrin Osmanlı Devleti açısından önemini ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi, Rusçuk'ta da Müslümanlar ve gayrimüslimler yüzyıllar boyu birlikte yaşamışlardır. Ermeni, Yahudi ve Kıptî³ olan gayrimüslimler kayıtlarda belirtilirken; diğerleri zımmî olarak ifade edilmektedir. Evliya Çelebi şehirde üç gayrimüslim mahallesi bulunduğunu, Yahudi mahallesi olmadığını ve Yahudilerin şehre ticaret için gelip gittiklerini ifade etmektedir.⁴ 1642-1643 yıllarına ait tahrir kayıtları ve XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait Rusçuk Şer'iyeye Sicilleri de, bu dönemde dokuz Müslüman mahallesi ile üç ayrı gayrimüslim mahallesi bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁵ Aynı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, Rusçuk Kazasının ve kazaya bağlı Tutrakan ve Çernovi nahiyelerinin toplam köy sayısı 100'e yakındır.⁶ Kaza merkezindeki mahalleler Müslim ve gayrimüslim olarak birbirlerinden ayrılmasına rağmen, bazı kayıtlardan anlaşıldığına göre, aynı mahalle içerisinde her iki gurubun bir arada yaşadığını görmek de mümkündür.⁷ Benzer durum köyler için de geçerli olup, Müslim ve gayrimüslim köyleri ayrı olmakla birlikte zaman zaman aynı köyde

² Evliya Çelebi b. Mehemmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3.Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul, 1999, s.180.

³ Gayrimüslim topluluklar içerisinde Kıptîler, sosyal statüleri ve bazı alanlarda kendilerine getirilen kısıtlamalar nedeniyle, daha farklı bir yer işgal etmiştir. Bu noktada ilk vurgulanması gereken, Kıptîlerin, diğer gayrimüslim topluluklarından farklı olarak, bir kısmının Müslüman, bir kısmının da Hıristiyan olabilmesidir. Ayrıca, din ayrımı yapılmaksızın bazı hizmetlerde istihdam edilmemişlerdir. Kıptîlerin mühimmat naklinde nakliyeci olarak istihdam edilmemeleriyle ilgili bkz. *Bulgaristan Milli Kütüphanesi (Cyril ve Methodius) Şark Koleksiyonu (NBKM), Rusçuk Şer'iyeye Sicilleri (R) 4*, v. 67b.

⁴ Evliya Çelebi, s.180.

⁵ Müslüman mahalleleri: Cami-i Atik, Cami-i Cedid, El-Hac Musa, Kara Mustafa, Arık Ramazan, Bacanak, Faik, Mahmud Voyvoda, Mesih Voyvoda'dır. Gayrimüslim mahalleleri; Ermeni, Kuyumcu ve Orta (Tuna) mahalleler olmak üzere üç tanedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısının başlarına ait kayıtlarda, Ermeni, Kuyumcu, Orta ve Tuna mahallelerin adlarına rastlanırken, yüzyılın sonuna gelindiğinde Orta mahallenin adı Tuna mahallesi ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu durum bizde, mahallenin iki adının olduğu ya da bu mahallelerin daha sonra birleştiği çağrışımını uyandırmaktadır. Bkz. *Tahrir Defteri (TD)*, 771, s.154, 160-161; *NBKM, R 1*, v.1b, 2a, 15b, 24a-b, 27a-b, 28b-29a, 41b; *NBKM, R 4*, v.49b, 60b-61a, 61a-b, 61b-62a, 63b-64a, 64b, 101a-101b, 101b-102a, 120a.

⁶ Şer'iyeye Sicilleri için bkz. *y.a.g.y.* Ayrıca bkz. *TD*, 771, s.154-186.

⁷ Bkz. *NBKM, R 2*, v.5a, 34b; *NBKM, R 4*, v.29a.

Müslüman ve gayrimüslimlerin ayrı mahalleler halinde bir arada yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁸

Ruşçuk'taki Müslim-gayrimüslim ilişkileri; Rusçuk mahkeme kayıtları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri ve dönemin bazı kaynaklarından belirli oranda takip edilebilmektedir. İlk yıllardan itibaren Rusçuk'ta, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında olumlu ve olumsuz olarak değerlendirebileceğimiz pek çok olay yaşanmıştır. Karşılıklı olarak birbirlerine kefil olma, borç alıp-verme, vergi vermekte zorlanan gayrimüslimlerden bazılarının avarız vergisinden muaf tutulması, bölgede vuku bulan bazı olaylar hakkında devlet kademelerini bilgilendirme, gayrimenkul satışı ve şahitlik yapma gibi konular iki toplum arasındaki bağları güçlendiren olaylar olarak değerlendirilebilir. Bu bağları zayıflatan gelişmeler arasında ise, karşılıklı olarak adam öldürme, yaralama, adam dövme, ev basma, yol kesme, hırsızlık, vergi tahsildarının fazla vergi alması, usulsüz iş yapan gayrimüslimlerin Müslümanların evinde saklanması, kilise tamiri esnasında Müslümanların gayrimüslimlerden para istemeleri vb. yer almaktaydı.

Çalışmamızda, Rusçuk'ta yaşayan Müslim ve gayrimüslimlerin birbirleri arasındaki ilişkiler incelenerek, bu ilişkilerin değişik boyutları ve sosyo-ekonomik hayata olan etkileri irdelenmeye çalışılacaktır. Sofya'da bulunan Bulgaristan Milli Kütüphanesi Şark Koleksiyonu Bölümü'nden temin edilmiş olan Rusçuk Şer'iyeye Sicilleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, 771 Numaralı Tahrir Defteri, Bulgarca'dan çevrilmiş bazı kaynaklar ve ilgili literatür esas alınarak; Müslümanların ve gayrimüslimlerin haklarını devletin ne ölçüde ve kimden yana koruduğu da, devlet sistemi ve anlayışı açısından çalışmada ortaya konulmuş olacaktır.

I. Ana Hatlarıyla Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler

Osmanlı toplumu, Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere iki ana guruba ayrılmıştı. Bireylerin toplumdaki statülerini belirleyen temel faktör dindi ve toplum inanç temeline göre çeşitli *millet*lere ayrılmıştı. *Millet*, bir din ya da mezhebe bağlı topluluk anlamına gelmekteydi. Kısaca Osmanlılarda millet kavramı, bir ırkı ya da ortak bir dile sahip topluluğu ifade etmek için değil, aynı inanç ya da

⁸ Bkz. TD, 771, s.156, 165; NBKM, R 1, v.1b; NBKM, R 2, v.27a.

mezhebe mensup insanları ifade eden idarî ve kültürel bir terim olarak kullanılmıştır.⁹

Genel olarak Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin büyük çoğunluğu Hıristiyandı ve bunlar Ortodokslar ile Gregoryen-Ermeniler olmak üzere başlıca iki guruba ayrılmışlardı. Ayrıca, az da olsa Katoliklere de rastlanmaktaydı. *Millet* sistemi içindeki diğer grup ise Yahudilerdi.

Gerek Anadolu'da ve gerek Balkanlarda yaşayan tüm Ortodokslar, ulus farkı gözetilmeden Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlanmışlardı. Rumlardan başka, Bulgar, Sırp, Arnavut, Ulah milletinden olup da Ortodoks Mezhebine mensup bütün reayayı Rum milleti adı altında patrikhane temsil etmekteydi.¹⁰ Osmanlılar Rum Patriğine bu yetkiyi tanıyarak, Balkanlı Hıristiyan topluluklarının çoğunu Patrik vasıtası ile tek elden denetleme imkânına kavuşmuşlardır. Ortodoks milletine tanınan statünün aynısı Ermenilere de tanınmıştır. Ermeni patriği kendi cemaatinin işlerini yürütmüş, imparatorluk sınırları içinde bulunan Süryanî, Kıptî ve Habeş kiliselerinin sorumluluğu da Ermeni Patrikhanesine verilmiştir.¹¹ Bu nedenle Ermeni Patrikhanesi'ne tanınan statü, yalnızca kendi toplumları için geçerli olmayıp, diğer bazı cemaatleri de kapsamı açısından farklı bir nitelik arzemektedir. Musevîler de, Osmanlı topraklarındaki bir diğer gayrimüslim grup olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'un fethinden önce Edirne'deki hahambaşına bağlı olan Musevî toplulukları, fetihten sonra diğer gayrimüslim toplulukları gibi Osmanlıların kontrolünde olmak üzere İstanbul'daki dini liderleri tarafından idare edilmeye başlanmıştır.¹²

Osmanlı Devleti bünyesinde yukarıda bahsedilen dinî grupların yanında, Katolik ve diğer mezheplerden Hıristiyan topluluklar da yaşamışlardır. Bunlara da *zimmî* hukuku çerçevesinde haklar tanınmış, ancak *millet* olarak bir teşkilat altına alınmamışlardı. Katoliklere bir *millet* statüsü verilmemesinin en önemli nedeni, nüfuslarının az olması ve dinî merkezlerinin Osmanlı topraklarının dışında bulunmasıydı.¹³ Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim topluluklarına tanınan hak ve özgürlüklere bakıldığında, belli başlı hususlar dikkat çekmektedir.

⁹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992, s.11,13.

¹⁰ Settar F. İksel, "İstanbul Rum Patrikhanesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 62, 1972, s.28.

¹¹ Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukukî, İctimai ve İktisadî Durumu." *Bellekten*, XLVII, 188, 1983, s.1134.

¹² Ercan, s.1134-1135.

¹³ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anun Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s.64.

Gayrimüslimlerin devlet bünyesinde istihdamları sınırlı olup, genellikle devlet çatısı altında tercümanlık, hekimlik, mimarlık ve cerrahlık gibi meslekleri icra etmekteydiler. Eğitim, aile hukuku gibi özel hukuk alanına giren konularda ve aralarındaki ihtilaflarda prensip olarak kendi mahkemelerine başvururlar; Müslümanlarla yaşanan anlaşmazlıklarda ise davaları kadı huzurunda görülürdü. Bununla birlikte, veraset, vasi tayini, nafaka vb. konularda¹⁴ ve kendi aralarındaki ihtilafların çözümünde, arzu etmeleri halinde kadıya başvurabilirlerdi.¹⁵ Askerlikten muaf olan gayrimüslimler¹⁶ inanç, eğitim ve mülkiyet gibi konularda da geniş haklara sahip olup, bu alandaki örgütlenmelerine dışarıdan müdahale edilmezdi. Ayrıca, Müslümanlar gibi devletin sosyal yardımlarından faydalanma hakkına da sahiptiler ve hastalık, sakatlık gibi çeşitli sebeplerle çalışamaz duruma gelenlerle fakirler, askerlik vergisine karşılık gelen cizyeden muaf tutuldukları gibi devletten yardım da alabilirlerdi.¹⁷ Türk vakıflarının sosyo-ekonomik ve kültürel alanlarda topluma sunduğu bütün hizmetlerden, gayrimüslimler de hiçbir ayrıcalığa tabi tutulmaksızın yararlanabilmişler ve kendi vakıflarını kurabilmişlerdir.¹⁸

Gayrimüslimlerin, yukarıda bahsedilen hak ve özgürlüklerin yanı sıra, bazı kısıtlamalara maruz kaldıkları da görülmüştür. Bu kısıtlamalar arasında: Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki kıyafet farklılığı; Müslümanlar için kutsal sayılan ibadethanelerin çevresinde mesken inşa edememeleri; XVII. yüzyılın sonlarına kadar yeni ibadethaneler inşa edemeyip sadece eskilerin tamirine izin verilmesi ve köle ve cariyeye sahip olamamaları; açıktan açığa içki içememeleri ve Müslüman mahallelerinde meyhane açamamaları sayılabilir.¹⁹ Gayrimüslim-

¹⁴ Bkz. *NBKM, R 4*, v.24b, 25a, 28b, 30b, 31b, 32a.

¹⁵ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*. 7.bs., Savaş Yayınları, Ankara, 1993, s.178; İksel, s.28; Ercan, s.1144; Philip Mansel, *Konstantinopolis, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, (Çev. Şerif Erol), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s.52; Mehmet Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.234.

¹⁶ Bazı gayrimüslimlerin tumarlı sipahi, voynuk, martolos, eflak gibi askeri gruplar içinde yer aldıkları bilinmektedir. Bu nedenle yukarıda kastedilen, gayrimüslimlerin doğrudan askere alınmalarıyla alakalıdır.

¹⁷ Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, s.15-16,35.

¹⁸ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Döneminde Türk Toplumunun Gayrimüslim Reâyâ'ya Sunduğu Hizmetler", *Türk Kültürü*, 302, 26, 1988, s.327; Ercan, s.1146.

¹⁹ Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, s.20,22-23; *BOA.MHM*, 3, 239/684; *BOA.MHM*, 27,179/409; *BOA.MHM*, 9, 5/14; Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayınları, İstanbul, 1991, s.113; Aydın, s.233-234; *BOA.MHM*, 39, 52/121, 59/141.

lerin Osmanlı devletine karşı yükümlülüklerinin başında ise, ödemekte mükellef oldukları cizye, haraç ve ispençe vergileri gelmektedir. Bir baş vergisi olan cizye askerlik hizmetinden muafiyet ve aile ile mülkün korunmasının bir karşılığı olarak; haraç ve ispençe ise Müslümanların ödemiş oldukları toprak vergilerinin karşılığı olarak düşünülebilir.²⁰ Ancak kadın, köle, çocuk, kör, malul, işsiz, din görevlileri,²¹ fakirler ve çalışamayacak derecede yaşlı ve sakat olanlar cizyeden muaf tutulmuşlardır. Ayrıca, gayrimüslimlerin ticaret faaliyetlerine katılmaları halinde kendilerinden % 5 oranında gümrük vergisi alınırdı.²² Sonuç olarak, *Millet* sisteminin, milliyeti ne olursa olsun sivil kimliklerin korunmasında ve her gurubun kendi kimlikleriyle yaşamlarını sürdürebilmesinde, kısaca gayrimüslimlerin öz benliklerini kaybetmemelerinde önemli bir rol oynadığı²³ söylenebilir.

II. Rusçuk'ta Birlikte Yaşam (Dini, Sosyal, Ekonomik Hayat)

Rusçuk'taki Osmanlı tebaası olan Müslim ve gayrimüslimlerin, bütün Osmanlı topraklarında olduğu gibi, genellikle ayrı mahalleler ve köyler halinde örgütlenmiş olmaları, iki grup arasındaki yakın ilişki ve alış-verişleri ortadan kaldırmamıştır. Bununla birlikte bazı alanlarda iki grup arasındaki ilişkilerin sınırlı kaldığını tahmin etmek de zor değildir. Bilhassa dini alandaki ilişkilerin sınırlı olduğu söylenebilir. Çalışmamız sırasında yararlanılan kaynaklarda dini konuların pek az yer alıyor olması, bunun bir delili olarak gösterilebilir. Bu noktada hatırlanması gereken, Osmanlı İmparatorluğu'nda her din veya cemaat mensubunun, inançlarını kendi cemaat bünyeleri içerisinde özgürce yaşayabilme hakkına sahip olmalarıdır. Bununla birlikte, özellikle ibadethane inşası söz konusu olduğunda, Osmanlı yönetiminin kısıtlayıcı tavrı devreye girmektedir. Osmanlı devleti, gayrimüslimlerin mevcut ibadethanelerine karışmamış; ancak yeni ibadethane yapımına incelediğimiz dönemlere kadar izin vermemiştir. Öte yandan, mevcut kilise ve manastırların tamir edilmesine olumlu yaklaşım ve kolaylık

²⁰ Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, s.37; C.H. Becker, "Cizye", *İslâm Ansiklopedisi*, 3, M.E.B., İstanbul, 1977, s.199,200; Ercan, s.1148.

²¹ İnalçık, rahip, keşiş vb. din görevlilerinin ilk dönemlerde cizyeden muaf iken, 1691 yılından itibaren malüller hariç mükellef tutulduklarını belirtir. Bkz. Halil İnalçık, "Cizye" maddesi içinde 'Osmanlılar'da Cizye', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1993, s.46.

²² Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, s.16,17.

²³ Roderic H. Davison, "Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response", *Nationalism in a Non-National State*, William W. Haddad and William L. Ochsenwald (Ed.), Ohio State University Press, Columbus, 1977, s.36.

sağlanmışır.²⁴ Ancak devletin sağlamış olduğu bu kolaylığı bazı mahalli idareci-lerin kendi çıkarları yönünde bozmaya çalıştıkları da olmuştur.²⁵

Ruşuk bir piskoposluk merkezi olduktan sonra, Hıristiyanlar için dini bir merkez halini almıştır. Ancak piskoposluk merkezinin daha evvel Çerven'de olduğu da bilinmektedir.²⁶ Rusuk'ta bulunan zımmiler 1694 yılında hem Rusuk'taki piskoposluğa, hem de İstanbul'daki Fener Rum-Ortodoks patrikhanesine hane başına yıllık 12'şer akçe olmak üzere ödeme yapmaktaydılar. Ayrıca her bir papaz ve keşişten de, yine piskoposluk ve patrikhane için birer altın tahsil edilmekteydi. Ölen din adamlarının geriye bıraktıkları mal varlığı da, patrikhaneye kalmaktaydı.²⁷

Ruşuk'ta Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında yoğun dini ilişkiler olduğunu gösteren kayıtlara pek rastlanmamakla birlikte,²⁸ Müslümanlar arasında dini hayatın bir uzantısı olarak da değerlendirilebilecek köle ve cariyeye azadı ile ilgili örneklere rastlamak mümkündür.²⁹ Tespit edilen kayıtların içeriğine yakından baktığımızda, ekseriyetle Müslüman olmuş olan köle ve cariyelerin azat edildiği dikkat çekmektedir.³⁰ Dikkat çeken bir diğer özellik ise, bunların genellikle Rus

²⁴ Osmanlı yönetiminin kilise ve manastırların tamiriyle ilgili üzerinde durduğu temel husus, bu ibadethanelerin eski yerinin ve planının değiştirilmemesi olmuştur. Bu konuda, Basriye ve Lepnik köylerinde bulunan kilise ve keşişhane tamiri ile ilgili olarak bkz. *NBKM, R 4, v.17a, 22a.*

²⁵ Yukarıdaki dipnotta bahsi geçen Basriye Köyü'ndeki kilise tamiri esnasında, bazı mahalli idareciler bu durumu fırsat bilerek Hıristiyanlardan para talep etmişler; mağdur Hıristiyanlar ise devlete müracaat ederek bu müdahalenin önüne geçmişlerdir. Bkz. *NBKM, R 4, v.85b.*

²⁶ Bakardjieva-Yordanov, s.18.

²⁷ *NBKM, R 4, v.47b.*

²⁸ Kayıtlara yansıdığı kadarıyla, Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki dini ilişkiler zayıftır. Din değiştirmeler de bu ilişkiler bağlamında değerlendirilebilir. Bu noktada kayıtlarda rastlanılan örneklerin sadece iki taneyle sınırlı kalması oldukça anlamlıdır. Konuyla ilgili rastlanan örneklerden ilki, 19 Ramazan 1698 tarihine ait olup, bir Ermeni'nin Müslüman olarak Ali adını almasını konu etmektedir. Aynı konuyla ilgili rastlanan ikinci örnek ise, 23 Şevval 1698 tarihli olup, daha evvel Müslüman olmuş ve Ali adını almış birinin *mürted* olduğuna yer vermektedir. *Mürted* olduğu anlaşılarak mahkemeye çıkartılan Ali, tevbe ederek tekrar Müslüman olmuş ve aynı adı almıştır. Bu iki olay arasında yaklaşık sadece bir ay gibi kısa bir süre bulunması ve her iki olayda da adı geçen şahsın Ali adını taşıması, bizde bu kimsenin aynı kişi olduğu kanaatinin uyandırmaktadır. Bkz. *NBKM, R 2, v.115a; NBKM, R 4, v.1a.*

²⁹ Rastlanılan bazı örneklerin kayıtları için bkz. *NBKM, R 2, v.6b; NBKM, R 3, v.5b, 44b, 46a; NBKM, R 4, v.3a, 9b, 12a, 14a, 15b, 89b, 113b.*

³⁰ Kayıtlarda bunlardan "... bin/binti Abdullah" olarak bahsedilerek, "müslimü'l-mille", yani ihtida ederek Müslüman oldukları vurgulanmaktadır. Müslüman olan bir kimse köle ve cariyeye yapılamayacağı için, zaten bunların sonradan Müslüman oldukları açıktır. Genel bir eğilim olarak Müs-

asılı olmalarıdır.³¹ Rastlanılan örneklerde genellikle kadınların cariyelerini, erkeklerin ise kölelerini azat ettikleri görülmektedir. Cariye azad eden kadınlar arasında, isimler dikkate alındığında, kendisi de sonradan Müslüman olmuş olanların yer alması da muhtemeldir.³² Azatlıya sahibi tarafından zaman zaman bir miktar para ve mal bırakıldığı da vaki olabilmekteydi.³³ Osmanlı yönetimin genel olarak köle ve cariyelerin hukuklarını korumaya çalıştığı söylenebilir. Nitelikim 1696 yılında, sahibinin vefatından önce kendisinden serbest bırakılması yolunda söz alan Rus asıllı Dilaver bin Abdullah'ın, daha sonra sahibinin varisleri tarafından sahiplenilmek istenmesi ve buna karşılık mahkemenin şahitleri dinleyerek Dilaver'in hür olduğuna karar vermesi, bu konuda kayda değer bir örnektir.³⁴ Müslümanlarla gayrimüslimler arasında nadir de olsa evlilik olaylarına rastlamak da mümkündür. Konuyla ilgili rastlanan bir örnekten anlaşıldığına göre, Müslüman erkekle evlenen bir gayrimüslim kadın dinini değiştirmeyebilirdi.³⁵

Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ekonomik ilişkilerinin başında, gayrimenkul alım satımları gelmekteydi. Bu alım satımlara, hem iki grup arasında, hem de her grubun kendi üyeleri içerisinde rastlamak mümkündür. Müslümanlar'ın gayrimüslimlere gayrimenkul satışıyla ilgili rastlamış olduğumuz örneklerden birisi 1695 yılına aittir. Bu tarihte Rusçuk Cami-i Cedid Mahallesi sakinlerinden Abdullah oğlu Osman Bey, aynı mahallede bulunan ve içinde meyve ağaçları olan bahçeli evini Niko adındaki bir zımmıye 30 kuruşa satmış-

lıman olmuş olan köle ve cariyelerin azad edildikleri de bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kamil Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2000, s.118-123. Bununla birlikte, istisnai olarak Hıristiyan asıllı köle ve cariyelerin de, Müslüman olmalarına gerek duyulmadan azat edildiklerinin kayıtlara yansdığı görülmüştür. Bkz. *NBKM, R 3, v.12b.*

³¹ Rastlanılan kayıtlar arasında "evlad-ı Arab" gibi farklı kökenden gelenler de yer almaktadır. Bkz. *NBKM, R 4, v.12a.*

³² Örneğin Canfeda bint-i Abdullah adındaki kadın, 1695 yılında cariyesi olup sonradan Müslüman olmuş olan Raziye bint-i Abdullah'ı azad etmiştir. Canfedas'nın babasının adının Abdullah olması, bizde bu kanyı uyandırmaktadır. Bkz. *NBKM, R 4, v.3a.*

³³ Bkz. *NBKM, R 3, v.12b.*

³⁴ *NBKM, R 4, v.14a.*

³⁵ Nitelikim Cami-i Cedid Mahallesi'nde İbrahim Ağa ile evli olan bir Hıristiyan kadının, boşandığı sırada halen dinini muhafaza ettiği 1695 yılına ait bir kayıttan anlaşılmaktadır. Bkz. *NBKM, R 4, v.8a.*

tır.³⁶ Gayrimüslimlerin Müslümanlara yapmış oldukları emlak satışlarıyla ilgili olarak da; 1695 yılında Ali Bey kızı Sema'nın Yakob adındaki Ermeni'nin Hacı Musa Mahallesi'ndeki bahçeli evini satın alarak Abdullah oğlu Ali'ye 100 kuruşa vekalet yoluyla satması, örnek olarak verilebilir.³⁷ İki taraf arasındaki alım satımların resmîyet kazanması, satış işleminin mahkemede kadı huzurunda onaylanmasından sonra gerçekleşmekteydi. Ancak gayrimüslimlerin kendi aralarındaki gayrimenkul alım-satımlarında da, Osmanlı mahkemelerine müracaat etmeleri söz konusuydu. Nitekim, 1698 yılında Rusçuk'ta oturan Pano bint-i Bratoşko adındaki Hıristiyan kadın, mahkemeye müracaat ederek bahçeli evini Rusçuk Metropolidi olan Dyonpos veled-i Papayani'ye sattığını tescil ettirmiştir.³⁸ Söz konusu Hıristiyan kadının satmış olduğu evle ilgili dikkati çeken bir diğer husus ise, evin etrafında kilise ve Müslüman hanelerinin bulunmasıdır. Bu durum, bize, bu mahallenin Hıristiyanların yoğun yaşadığı bir mahalle olmasına rağmen (Kuyumcu Mahallesi), aynı mekanın Müslümanlarla da paylaşılabilirliğini göstermektedir.

Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki gayrimenkul alım-satımlarında zaman zaman sorunlar da yaşanmıştır. Bu sorunlar, bazen gayrimüslimlerin kendi aralarındaki veraset probleminden kaynaklanmakta ve satışların yenilenmesi taleplerine yol açabilmekteydi.³⁹ Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki

³⁶ *NBKM, R 4, v.3b.* 1699 yılına ait benzer bir başka örnekte, yine Cami-i Cedid mahallesi sakinlerinden Hasan oğlu Mehmed Bey'in, Kristo veled-i Aleksandri adındaki zımmiye 20 kuruş nakit ve 10 kuruşluk mal karşılığı 2 dönüm bağını sattığını görmekteyiz. Bkz. *NBKM, R 2, v.31b.*

³⁷ *NBKM, R 4, v.4b.*

³⁸ *NBKM, R 2, v.5a.* Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki gayrimenkul satışlarına sıkça rastlanmaktaydı. 1696 yılında Kirasne Köyü ahalisinden Gergi, Rusçuk'ta Mehmed Çavuşzade Osman Ağa Çiftliği'nde ikamet eden Veliko adındaki zımmiye, Rusçuk bağlarındaki yaklaşık 3 dönüm bağını 19 kuruşa sattığını mahkemede şahitler huzurunda beyan etmiştir. Benzer şekilde, 1699 yılında Leskofça Köyü ahalisinden Dimo adındaki bir zımmî, Musko adındaki aynı köy sakinlerinden diğer bir zımmiye, içinde meyve ağaçları da bulunan bahçeli evini 11 kuruşa sattığını yine şahitler huzurunda tescil ettirmiştir. Bkz. *NBKM, R 4, v.24a; NBKM, R 2, v.31b-32a.* Benzer örnekler için bkz. *NBKM, R 3, v.4a, 10a.*

³⁹ 1699 yılında El-Hac Musa Mahallesi sakinlerinden Ovanes kızı Keli, vekili olan eşi Toros aracılığıyla Musallî bin Abdullah'tan davacı olmuş, babasından kendisi ve kardeşi Haçador'a intikal eden yaklaşık 4 dönüm bağı kardeşinin Musallî'ye sattığını beyan ederek, kendi hissesini almadığını ve şimdi bunu talep ettiğini vekili aracılığıyla mahkemede dile getirmiştir. Ancak, Musallî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre, 3 yıl önceki satış esnasında Keli'nin şahitler huzurunda bu bağdaki hissesinden vazgeçmesi ve bağın kardeşine ait olduğunu ifade etmesi üzerine, Musallî bağı 40 kuruşa satın almıştır. Keli'nin vekili olan eşi Toros bu bilgiyi doğrulamış; fakat Haça-

ekonomik ilişkiler sadece gayrimenkul alım satımlarıyla sınırlı kalmayıp, bazı işletmelerin birbirlerine kiralanması şeklinde de tezahür edebilmekteydi. Nitekim 1685 yılında Rusçuk Kadı Köyü sakinlerinden Ali Çelebi 86 kile buğday karşılığında Ak Lom Nehri üzerindeki iki göz değirmenini Gergi adındaki zammîye bir seneliğine kiraya vermiştir. Gergi'nin kira bedelinin bir kısmını ödememesi üzerine olay mahkemeye intikal etmiş ve kalan borcun ödenmesine karar verilmiştir.⁴⁰

Müslümanlarla gayrimüslimler arasında ortaya çıkan ilişkilerden bir diğeri de borç ilişkisi idi. Bu ilişkilerde ilk dikkat çeken husus, borç verenlerin ağırlıklı olarak Müslümanlar arasından çıkmasıdır. Öte yandan, borçlanmalar bireysel olabildiği gibi, kitlesel de olabilmekteydi. Nitekim, 1699 yılında Rusçuk'a bağlı Tutrakan Köyü ileri gelenlerinden olan Arslan Ağa, köy ahalisi olan pek çok Müslim ve gayrimüslime borç para (206 kuruş) vermiş ve bu mahkemede saptanmıştı.⁴¹ Borç para veren kimsenin alacaklarını tahsil etmeden vefat ettiği durumlarda ise, borç alacaklı olan şahsın mirasçılara ödenmekteydi.⁴² Borç ilişkilerinde karşılaşılan durumlardan birisi, borçluların bir gerekçe göstermeden borçlarını ödemeye yanaşmamalarıydı. Bu durumda tarafların ve şahitlerin ifadeleri esas alınır ve haksız bulunmaları halinde borçluların yükümlülüklerini yerine getirmeleri istenirdi.⁴³

Borçlanmaların nedenleri kayıtlardan genellikle tam olarak anlaşılammakla birlikte, gayrimüslimler ile Müslümanları aralarında borç para alıp vermeye sevkeden nedenlerden birisi vergi mükellefiyetinde karşılaşılan zorluklar ola-

dor'un zorla Keli'yi bu yönde konuşturduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak, mahkeme zorlamayla konuşma ifadesine itibar etmeyerek satışı geçerli kabul etmiştir. Bkz. *NBKM, R 2, v.33b.*

⁴⁰ *NBKM, R 3, v.4b.*

⁴¹ *NBKM, R 2, v.25a.* 1696 yılına ait karşılaştığımız başka bir örnekte ise, Rusçuk Tuna Mahallesi sakinlerinden bazı zammîlerin birbirlerine kefil olarak Genç Ali Ağa'dan 210 gün vade ile 180 esedi kuruş borç aldıkları görülmüştür. Bkz. *NBKM, R 4, v.119a.* Ermenilerin Meryem Hatun'dan borçlanmaları ve diğer bazı borçlanma örnekleriyle ilgili olarak bkz. *NBKM, R 3, v.6a, 6b, 56b.*

⁴² 1695 yılına ait böyle bir örnekte, Lebnik Köyü ahalisinden bazı zammîler Bacanak Mahallesi sakinlerinden Abdi Ağa'dan borç almışlar; fakat Abdi Ağa'nın vefat etmesi üzerine borçları olan toplam 1100 Esedi kuruşun ancak 200 kuruşunu alacaklarının varislerine ödeyebilmişlerdir. Geriye kalan 900 kuruşu ise, birbirlerine kefil olarak 90 gün içinde ödemeyi taahhüd etmişlerdir. 1698 yılına ait bir başka örnekte ise, Tuna Mahallesi sakinlerinden Dimo'nun borç aldığı Beşir Ağa'nın ölmesi üzerine; borcu olan 35 kuruşun 15 kuruşunu Beşir Ağa'nın varisi olan çocuklarına ödediği ve kalan 20 kuruşa eşinin kefil olduğunu görmekteyiz. Bkz. *NBKM, R 4, v.5a; NBKM, R 2, v.115a.*

⁴³ Müslüman birinden almış oldukları borcu inkar eden zammîlerle ilgili 1682 yılına ait bir örnek için bkz. *NBKM, R 3, v.47a.*

bilmekteydi. Özellikle gayrimüslimlerin ödemesi gereken cizye ve avarız vergilerinin tahsilatı sırasında yaşanan sıkıntı, zaman zaman Müslümanlardan borç almayı zorunlu hale getirebilmiştir.⁴⁴ Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki alacak davalarına bir başka örnek, 1657 yılında yaşanan bir hadisedir. Bu tarihte Müderris Seyyid Mehmed Efendi İstanbul'da Andovan adındaki zımmîye altı bin kuruş borç para vermiş, Rusçuk sakinlerinden Matko adındaki zımmî de Andovan'a kefil olmuştur. Andovan'ın borcunu ödememesi sonucunda paranın Rusçuklu kefil Matko'dan tahsili için bir mübaşir görevlendirilmiştir.⁴⁵ Bu olayda miktarın büyüklüğü borçlu ve alacaklının birbirlerini çok iyi tanıdıkları izlenimini uyandırmaktadır. Müslümanlarla gayrimüslimlerin aralarındaki borçlanmalarda dikkat çeken bir başka husus, vakıfların bu konuda önemli bir rol üstlenmiş olmasıdır. 1686 yılında Ali Hoca'nın Kur'an okunması için vakfetmiş olduğu paradan bir Ermeni'ye 30 kuruş borç verilmiş olması, konuyla ilgili çarpıcı bir örnektir.⁴⁶

Gayrimüslimlerin faili meçhul cinayetler, yıldırım çarpması, boğulma vb. olağan dışı ölüm olaylarında olayın tahkik edilmesi için mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir. 1695 yılında Rusçuk'un İsfalanik Köyü'nden bazı gayrimüslimler kadıya başvurarak köylerinin yakınında iki ceset olduğunu bildirmişler ve gerekli incelemelerin yapılmasını talep etmişlerdir. Olayı inceleyen heyet, maktullerin bıçak darbeleriyle öldürülmüş olduğunu belirlemiştir.⁴⁷ 1698 yılında bir zımmînin İlbasan Deresine düşerek boğulması üzerine, olayın araştırılması ve kendilerine "hüccet-i şer'iyeye" verilmesi talebiyle bu defa Müslim ve gayrimüslim ahali mahkemeye birlikte müracaat etmişlerdir.⁴⁸ 1698 yılına ait diğer bir

⁴⁴ 1657 yılında, Maretin Köyü ahali cizye vergilerini ödemekte zorlandıkları için Dergah-ı Ali Müteferrikalarından olan Mehmed Ağa'dan rayiç kar bedelini de ödemek kaydıyla borç para almışlar ve daha sonra borçlarını ödemediklerini iddia etmişlerdir. Ancak yapılan tetkikat sonucunda borçlarını ödemedikleri anlaşılmış ve ödemelerine karar verilmiştir. 1696 yılında ise aynı köy zımmîlerinden bir grup, yine aynı gerekçeyle, kendi aralarında birbirlerine kefil olarak Mahmud Çelebi bin Derviş'ten 365 kuruş borç almak zorunda kalmışlardır. Bkz. *NBKM, R 1, v.8b; NBKM, R 4, v.117b*. Cizye vergisini ödemek amaçlı Camii-i Cedid Mahallesi'nde sakin Rahime Hatun'dan yapılan borçlanmalarla ilgili benzer örnekler için bkz. *NBKM, R 2, v.115a*. Zımmîlerin avarız vergisini ödeyebilmeleri için yaptıkları borçlanmalarla ilgili bkz. *NBKM, R 3, v.48a*.

⁴⁵ *NBKM, R 1, v.17a*.

⁴⁶ *NBKM, R 3, v.56b*.

⁴⁷ *NBKM, R 4, v.3b*. Faili meçhul cinayetlerle ilgili diğer örnekler için bkz. *NBKM, R 3, v.5b; NBKM, R 4, v.28a*.

⁴⁸ *NBKM, R 2, v.57b*. Boğularak ölme ile ilgili bir başka örnek için bkz. *NBKM, R 4, v.5b*. 1698 yılında Çilnov Köyü'ndeki pazarda vuku bulan yaralama olayı ise, Müslim ve gayrimüslimlerin bir-

örnekte ise, Rusçuk sakinlerinden Yovan veled-i Estoyan'ın yıldırım çarpması sonucu ölmesi üzerine, bazı zımmîler kadıya başvurarak mahkemeden olayın incelenip açıklığa kavuşturulmasını ve kayıtlara geçirilmesini talep etmişlerdir.⁴⁹ Zaman zaman her iki gurubu birlikte hareket etmeye ve sorumluluğu paylaşmaya da zorlayan bu davranışların arkasında, muhtemelen töhmet ve zandan kurtulmak kaygısı yer almaktadır.

Devletin olağanüstü durumlarda ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla halkın yardımına başvurulduğunda, Müslim ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı bölgelerde ayırım yapılmadığını ve her bir topluluğun kendi ekonomik kapasitelerine göre aralarında paylaşım yapıldığını görüyoruz. Örneğin II. Viyana kuşatması sonrasında Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında, 1696 yılında Silistre'den hareket eden ve savaş bölgesine ulaşmazdan evvel Rusçuk kazasına gelen Silistre valisi Vezir Tırnakçı İbrahim Paşa, sefer ihtiyaçlarının karşılanması için Rusçuk ayan, eimme vb. ileri gelenlerinden, borç yükünün daha sonra bölge halkına paylaştırılması kaydıyla ağırlıklı olarak nakit para almak zorunda kalırken, Latin Pavlo'dan da elvan çuka, donluk atlas, şam alacası vb. kumaş çeşitleri alınma yoluna gidilmiştir.⁵⁰

Gayrimüslimlerin yardımına, bölgesel ihtiyaçların (ulaklar ve nakliyecilerin giderleri gibi) karşılanmasında da başvurulmaktaydı. 1698 yılına ait bir kayıt, bu tarihte, Rusçuk'taki fukaralar için Acemlerden 100 esedi kuruş ve Rumlardan 80 esedi kuruş "imdad" akçesi alınageldiğini göstermektedir.⁵¹ Gayrimüslimlerin devletin ihtiyaçlarının karşılanmasındaki rolü, şüphesiz sadece mali alanla sınırlı kalmayıp, ihtiyaç halinde kalifiye personel olarak da çeşitli görevlerde istihdam edilmeleri söz konusuydu.⁵²

likte hareket etmeleri konusuna verilebilecek çarpıcı bir örnektir. Bu tarihte, İbrahim adlı bir şahsın Mehmed adlı biri tarafından bıçaklanması köy ahali olan Müslüman ve zımmîleri birlikte hareket etmeye zorlamış ve her iki gruptan bazı kimseler yaralı mahkemeye intikal ettirerek olayın tetkik edilmesini ve kendilerinin temize çıkarılmasını sağlamak istemişlerdir. Sonuçta, yarahının vermiş olduğu ifade doğrultusunda suçlu belirlenmiş ve ahali aklanmıştır. Bkz. *NBKM, R 2, v.56a.*

⁴⁹ *NBKM, R 2, v.6a.*

⁵⁰ *NBKM, R 4, v.93b.*

⁵¹ *NBKM, R 4, v.92a.*

⁵² Söz gelimi, 1698 yılında Rusçuk'ta Radul veled-i Lazar adındaki zımmî devlete ait üstü açık bir gemide dümenci olarak hizmet etmekteydi. Bkz. *NBKM, R 4, v.92b.*

III. Rusçuk'ta Birlikte Yaşamayı Zorlaştıran Faktörler

Rusçuk'ta Müslümanlar ve gayrimüslimlerin bir arada yaşamasını zorlaştıran faktörlerin başında, eşkiyalık hareketlerinin geldiği söylenebilir. Eşkiyalık hareketleri içerisinde, adam öldürme, yaralama, yol kesme, hırsızlık vb. faaliyetler sayılabilir. Bu konuyla ilgili kayıtları esas alacak olursak, bu hareketlerin içerisinde hem Müslümanların, hem de gayrimüslimlerin yer aldığı görülür. Bazı gayrimüslim köyleri ahalisinin, çeşitli vergilerin ödenmesine engel olmaları ve reyaya baskı uygulamaları; düşman ile işbirliği içine girmeleri ve yasak olmasına rağmen zaman zaman silah araç gereçleri taşımaları gibi asayiş bozucu hareketler içinde olmaları, özellikle savaş dönemlerinde görülebilen olaylardandı.⁵³

Eşkiyalık hareketleri içerisinde değerlendirilebilecek adam öldürme olaylarında ise, zaman zaman iki gurubun işbirliği içinde hareket ettiğini görmek mümkündür. 1697 tarihli bir mahkeme kaydından anladığımız kadarıyla Rusçuk'un bir köyünde öldürülen Gorki veled-i Estoyka adındaki bir zımmînin katili olan Mihal veled-i Dimten, yakalanmış ve kadının huzuruna çıkarılmıştır. Mahkemede ki ifadelerden anlaşıldığına göre, katil Mihal, Gorki'yi öldürdükten sonra eşkiya oldukları bilinen bazı Müslim ve gayrimüslim kimselerden destek almış ve cesedin Tuna nehrine atılmasını sağlamıştır. Maktulün eşi ve annesi, mahkemede davalarının sadece katl olayına karışan kimselerle olduğunu ve olayın meydana geldiği köy ahalisinden davacı olmadıklarını vurgulamışlardır. Bu durum bize, Müslim ve gayrimüslimlerin bozguncu hareketlerde işbirliği içerisine girebileceklerini de göstermektedir.⁵⁴ Gayrimüslimlerin kendi aralarında da zaman zaman adam öldürme olaylarına rastlanabilmekteydi. Bu durumlarda, egemen güç olarak devletin olayları takip ve tetkik ettiği ve suçluların cezalandırılması için gerekli önlemleri almaya çalıştığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁵⁵

Adam öldürme olayları arasında gayrimüslimlerin Müslümanlar tarafından öldürülmesi de karşılaşılabilen durumlardandı. Bu konuda rastlamış olduğumuz

⁵³ 1680 ve 1689 yıllarına ait fermanlardan anlaşıldığına göre, zımmîlerden vergi tahsiline engel olanlar ve düşman ile işbirliği içinde olup eşkiyalık yapanlar Ordu-yı Hümayuna; taşındıkları silahlar ise toplanarak Cebehane-yi Amire'ye gönderilmekteydi. Bkz. *BOA.MHM.*,97, s.43; *BOA.MHM.*, 98, s.183, 198.

⁵⁴ *NBKM*, R 2, v.10b.

⁵⁵ 1657 yılında Rusçuk çevresindeki bir köyde zımmî bir kadının, iki zımmî tarafından öldürüldüğü ihbar edilmiş ve olayın aydınlatılması için bir mübaşir tayin edilmiştir. Sadrazam tarafından gönderilen buyuruldu ile gerekirse suçluların İstanbul'a gönderilmeleri de emredilmiştir. Bkz. *NBKM*, R 1, v.16a. Benzer diğer bir örnek için bkz. *NBKM*, R 3, v.11b.

1656 tarihli bir kayıtta, Çernovi nahiyesine bağlı Ablanova köyünde Dragon adlı zımmîyi öldüren sipahi Ali'nin elinden ceza olarak tımarının alındığının belirtilmesi anlamlıdır ve devlet görevlilerin halka haksızlık yapmasını engellemek amacıyla alınmış bir önlem olarak değerlendirilebilir.⁵⁶ Müslümanların sebebiyet verdiği eşkiyalık türünden faaliyetler arasında adam öldürme, yaralama, darp, soygun ve ev basma gibi hareketlerin yanı sıra, nadir de olsa tecavüz vakaları da yer alabilmekteydi.⁵⁷ Öte yandan Müslümanların, gayrimüslimler tarafından öldürülmeleri de karşılaşılabilen durumlar arasındaydı. Bu tür olaylarda, zaman zaman taraflar arasında kan bedeli ödemek suretiyle bir uzlaşmaya varılabildiği anlaşılmaktadır.⁵⁸

Öte yandan, faili meçhul bazı cinayet vakalarında, Müslümanların ortada somut bir delil olmadığı halde zımmîler tarafından maddi çıkar sağlamak amacıyla suçlanmaları da söz konusu olabilmekteydi.⁵⁹ Esasen benzer durum gayrimüslimler için de geçerli olup, ortada açık bir delil olmadığı halde zımmîlere de suç isnat edilebilmekteydi.⁶⁰

⁵⁶ NBKM, R 1, v.19b.

⁵⁷ El-Hac Musa Mahallesi sakinlerinden Tilkî oğlu Mehmed 1698 yılında adam öldürme, yaralama, soygun ve tecavüz vakalarına karışmıştır. Bu durumdan şikâyetçi olan Ermeni Sahak'ın müracaatı üzerine, şahitler dinlenmiş ve suçu sabit görülerek cezası verilmek üzere Rusçuk Serdarı Ali Çavuş Ağa'ya teslim edilmiştir. Aynı yıl gerçekleşen benzer bir olayda, bir grup Müslüman eşkiya Rusçuk'ta bazı zımmîlerin evlerini basmışlar ve iki kadın ve bir kızı tecavüz etmişlerdir. Mağdurların davacı olmalarıyla mahkemeye çıkarılan suçlular, önce suçlarını inkâr etmişler ancak bazı şahitlerin olayın doğruluğu yönündeki şahadetleriyle cezaya çarptırılmışlardır. NBKM, R 2, v.57a, 58a-b, 59b-60a. Mahkeme kayıtlarında bu iki örnekten başka tecavüz olayına rastlanmamıştır.

⁵⁸ 1686 yılında Rusçuk'taki Ahmed Ağa Çiftliği'nde zımmîler tarafından dövülerek öldürülen Mustafa oğlu Nurullah'ın varisleri, mahkemede suçlulardan kan bedeli olarak seksen esedi kuruş almaları karşılığında davalarından vazgeçmişlerdir. NBKM, R 3, v.52b.

⁵⁹ 1699 tarihli bu içerikteki bir olayda, Dumken Köyü ahalisinden bir zımmî aynı köyde daha evvel öldürülmüş olan bir zımmînin katili oldukları iddiasıyla bazı Müslümanları suçlamış ve bu vesileyle kendilerinden para koparmak istemiştir. Bunun üzerine ithama maruz kalan Müslümanlar İstanbul'a dilekçe ile başvurarak iddianın doğru olmadığını belirtmişler ve gerekenin yapılmasını talep etmişlerdir. Sonuçta, sadır olan ferman ile olayın teftiş edilmesi ve mağdurların korunması emredilmiştir. Bkz. NBKM, R 2, v.42b.

⁶⁰ Nitekim, 1656 yılına ait bir kayıttan anladığımız göre, Hüseyin adındaki bir yeniçeri Kadı Köyü'nde bir cinayete kurban gitmiş, Niğbolu Kaymakamı tarafından olayın teftişi için Abdurrahman Ağa mübaşir tayin olunmuştur. Köy ahalisi olan bazı zımmîlerin, cinayeti gerçekleştirenler olarak aynı köy ahalisinden diğer bazı zımmîleri göstermeleri üzerine, suçlanan zımmîler Hz. İsa (A.S.) ve İncil üzerine yemin ederek iddiaları reddetmiş ve bunun üzerine dava düşmüştür. NBKM, R 1, v.2a.

Ölüm nedeninin tam olarak ortaya konulmadığı bazı şüpheli durumlarda ise, ölenin yakınları tarafından mahkeme yetkililerince cesedin olay mahallinde incelenmeleri talep edilmekteydi. Bu suretle, bir taraftan ölen kişinin öldürülüp öldürülmediği anlaşılmakta; diğer taraftan ise ölen kimsenin yakınlarına yönelik muhtemel şüpheler ortadan kalkmaktaydı.⁶¹ Birlikte yaşamayı zorlaştıran unsurlar arasında Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında zaman zaman yaşanan ve sonuçları yaralamaya kadar varan anlaşmazlıklar da yer almaktaydı. Kayıtlarda bu konuya ilişkin çok sayıda örnek bulunmaktadır. Örneğin, 1656 yılındaki bir olayda, Rusçuk Kazası Bazın Köyü'nde Yusuf isimli bir Müslümanın, Çernova Köyü sakinlerinden olan Gerki isimindeki bir zimmî tarafından başından yaralandığı ve bu nedenle mahkemeye başvurduğu; ancak gayrimüslimin mahkemeye çağrıldığı zaman firar ettiği mahkeme kayıtlarına geçmiştir.⁶² 1699 yılında ise, Rusçuk Kazası'na bağlı Kadı Köyü'nde zuhur eden bir olayda Müslüman bir reayanın gayrimüslim bir reayayı yaraladığı ve bu durumun mahkemece saptanarak kayda alındığı görülmektedir.⁶³

Müslim ve gayrimüslimler arasındaki iyi ilişkileri sekteye uğratabilecek faaliyetlerde Kıptilerin de yer aldığı görülmektedir. Nitekim 1695 yılında, eşkiya teftişi için görevlendirilmiş olan Ali Ağa tarafından, şehirdeki Garabet Kıptilerinden bir grup mahkemeye çıkartılmış ve kendilerinden eşkiyalık yapmayacaklarına dair söz alınmıştır.⁶⁴ Buna rağmen, Kıptilerin zaman zaman hırsızlık olaylarına karıştıkları vaki olmuştur. Hırsızlık, ağırlıklı olarak değerli eşyaların ve bunlar içerisinde altın ve paraların çalınması şeklinde karşımıza çıkabileceği gibi⁶⁵ zaman zaman değişik türlerde de kendini gösterebilmekteydi.⁶⁶

⁶¹ Kostaniçe Köyü sınırlarındaki bir değirmende, değirmen oluşuna düşen ve Lom Nehri'nde boğulmuş olarak bulunan bir zimmînin ölüm nedeninin araştırılması ve cesedin incelenmesi için yakınları tarafından mahkemeye yapılan müracaat, bu konuya örnek olarak verilebilir. Bkz. *NBKM, R 2, v.60a.*

⁶² *NBKM, R 1, v.1b, 2a.*

⁶³ *NBKM, R 2, v.27a.*

⁶⁴ *NBKM, R 4, v.7a-7b.*

⁶⁵ 1696 yılında Zafira adındaki Hıristiyan bir kadının yeğeni tarafından altın ve akçelerinin çalındığı; suçlunun bulunarak cezalandırılması yönünde bir ferman sadır olduğunu görmekteyiz. Bkz. *NBKM, R 4, v.82b.*

⁶⁶ 1698 yılında bazı konargöçer Müslüman Kıptilerin, *Sâdât-ı Kirâm*'dan olan Seyyid Hasan'ın 12 tane atını çaldıkları ve ayrıca *fesâd* üzere olup pek çok faaliyette buldukları kayıtlardan anlaşılmaktadır. *NBKM, R 2, v.64a.*

Bazı durumlarda birlikte yaşamı zorlaştıran olaylar devlet ile zimmîler arasında da oluşabiliyordu. Bunlardan ilginç bir örnek, bir zimmînin cizye vermekte direnmesi sonucunda ortaya çıkmıştı. 1656 yılında Rusçuk sakinlerinden Yuvan adındaki bir Kıptî cizyesini vermemek için direnmiş ve çeşitli bahaneler uydurmuştur. Bu konuda Rusçuk sakinlerinden diğer Kıptîlerin şahitliğine başvurulmuş ve kendisinin atadan Kıptî olduğu ispat edilerek cizye vermesi gerektiği karara bağlanmıştır.⁶⁷ Cizye tahsilatı ile ilgili olarak zaman zaman gayrimüslimlerin cizye vermek istememesinin yanında, bölgenin ileri gelenleri tarafından, arka planını tam olarak ortaya koyamadığımız çeşitli vesilelerle reayanın cizye vermesinin engellemeye çalışıldığı da görülmektedir.⁶⁸

Cizye meselesinde zimmîler ile devleti karşı karşıya getiren nedenler arasında, cizye tahsilinden sorumlu devlet yetkililerinin usulsüzlükleri de rol oynamış olmalıdır. 1696 yılına ait bir kayıttan öğrendiğimize göre, bu sırada Rusçuk'ta vergi tahsildarı olan Ahmet Ağa'nın cizye vergisini beratta yazlıandan fazla toplaması, bu durumdan mağdur olan Müslüman ve gayri Müslim Kıptîlerin mahkemeye müracaat ederek, ödedikleri fazla meblağı geri almak istemelerine neden olmuştur.⁶⁹ Cizye vergisinden ayrı olarak, devlet görevlileri diğer bazı vergileri de ziyadesiyle talep edebilmekte; haksız yere değişik vergiler ihdas edebilmekte ya da toplamış oldukları olağan bazı vergileri almamış gibi yeniden talep edebilmekteydiler.⁷⁰ Bu durumlarda, ilgili mercilere başvurulması halinde, yapılan haksızlık giderilebilmiştir. Devlet görevlilerinin reayayı zor durumda bıraktığı olaylar sadece vergi meselesiyle sınırlı kalmayıp, zaman zaman reayanın mallarına bir vesileyle el koyulması da mümkün olabilmekteydi.⁷¹

⁶⁷ NBKM, R 1, v.2a. Gayrimüslim Kıptîlerden cizye alındığı gibi, Müslüman Kıptîlerden de cizye alınmaktaydı. Rusçuk'ta 1695 yılı itibarıyla gayrimüslim Kıptîler 730 akçe cizye verirken, Müslüman Kıptîler 660 akçe cizye vermekteydi. Bkz. NBKM, R 4, v.48b.

⁶⁸ Bu konuda 1656 ve 1696 yıllarına ait iki örnek için bkz. NBKM, R 1, v.28a; NBKM, R 4, v.116b-117a.

⁶⁹ NBKM, R 4, v.25a.

⁷⁰ 1657 yılında zabıtlar, Küçük Rahova Köyü'nde "çift resmi" ve "ispence" gibi bazı vergileri ahalden ziyadesiyle almak istemişler; 1695 yılında, Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında Belgrad'a nakledilmek istenen zahirenin satın alınması sırasında görevliler *bedel* adı altında reayadan para talep etmişler ve 1695 yılında Mihrimah Sultan Evkafı köylerinden birinde, reaya olağan vergilerini tam olarak ödemiş olmasına rağmen, zabıtlar köye gelerek ilave vergi talebinde bulunmuşlardır. Bkz. NBKM, R 1, v.16b; NBKM, R 4, v.34a, 55b.

⁷¹ 1686 yılında Beytü'l-mâl Emîni olan Hasan Çelebi, ölen bir zimmînin varisi olmadığı gerekçesiyle iki dönüm bağına Beytü'l-mâl adına el koymuş ancak sözkonusu zimmînin kızının olayı mahke-

Devletin savaş zamanlarındaki zorunlu satın alımları (mübayaa) ve fiyat politikaları da (narh), halkı olumsuz etkileyebilen bir başka konuydu. Böyle durumlarda, ahali bazen mallarını satmak istemese de, devlet onların ellerindeki ürünleri zorunlu olarak geçerli narh üzerinden satın alınırdı.⁷²

Devlet görevlilerinin zaman zaman huzur bozucu diğer bazı hareketlerde de yer aldıkları görülmektedir. Bu hususta 1697 yılına ait bir kayıt çarpıcı bilgiler içermektedir. Söz konusu kayda göre, Niko adındaki bir eşkıya iki acem tüccarının yakınlarını katledip mallarını gasp etmiştir. Acem tüccarları ise öldürülen yakınlarının gasp edilen mallarına ulaşabilmek için bir arayış içine girmişler ve eşkıya Niko'dan, çaldığı mal ve paraları Eci Boro veled-i Mihal adındaki Tırnovalı bir gayrimüslime verdiğini öğrenmişlerdir. Acem tüccarları, Hezargrad mübaşiri İbrahim Usta'nın bölükbaşısı aracılığıyla Eci Boro'ya baskı yapmışlar ve Eci Boro can korkusuyla Acem tüccarlarına 600 kuruş vermiştir. Ancak gerçekte suçsuz olan Eci Boro, kendisine haksızlık yapıldığı gerekçesiyle davacı olmuş ve yeni şahitlerin şهادetlerine başvurularak suçsuzluğu ve kendisine baskı yapıldığı ortaya çıkmıştır.⁷³ Bu durum, devlet görevlisinin adı geçen tüccarlar ile bir mali ilişki içerisinde olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Mali ilişkiler ve alacak-verecek meseleleriyle ilgili Ermenilerin adlarına sıkça rastlanması, Rusçuk'ta yaşayan bir Ermeni kitesinin mevcut olduğu hatırlanırken normal sayılabilir. Ancak ticaret amacıyla Van, Kayseri, Tokat vb. Anadolu'nun iç kesimlerinden kalkıp Rusçuk ve çevresine çok sayıda Ermeni tüccar geldiği de dikkate alınacak olursa,⁷⁴ durum daha da iyi anlaşılacaktır. Üstelik bölgeye ticaret amacıyla gelen tüccarların sadece Ermenilerle sınırlı olmayıp aralarında Anadolu Rumların da yer alması, ayrıca dikkat çekicidir. Bu dönemde, Rusçuk'taki ticarî faaliyetlerde Yahudilere ait kayıtlara pek rastlanmaması doğal karşılanmalıdır zira XVII. yüzyılın sonlarına kadar Rusçuk'ta bir Yahudi mahallesinin olmadığı bilinmektedir. Ancak ticaret amacıyla şehre gelen az

meye intikal ettirmesiyle Beytü'l-mâl Emîni haksız bulunmuş ve el koyduğu bağ zammının kızına geri verilmiştir. Bkz. *NBKM*, R 3, v.6a.

⁷² Bu konudaki bir örnek için bkz. Abdülkadir Özcan (Haz.), *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 22; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s.381.

⁷³ *NBKM*, R 2, v.12b, 13a.

⁷⁴ Bkz. *NBKM*, R 1, v.21a; *NBKM*, R 4, v.26 b.

sayıdaki Yahudi, zaman zaman çeşitli vukuatlara karışabilmiştir.⁷⁵ Rusçuk halkı arasında görülen huzursuzluklar, bazen farklı esnaf grupları arasındaki ekonomik rekabetten de kaynaklanabilmekteydi. 1696 yılında kürkçü esnafı arasında ortaya çıkan bir ihtilaf, bu konuya örnek olarak verilebilir. Bu tarihte, eskiden beri şehirde kesilen kuzulardan kendilerine pay ayrılan zımmî kürkçü esnafı, yine kendileri gibi kürkçülük yapan bazı zımmîlerin engellemelerinden şikayetçi olmuş ve bunun üzerine yapılan yersiz müdahalenin giderilmesi için ferman sadır olmuştur.⁷⁶

Sonuç

Bu çalışmanın amacı, ağırlıklı olarak ihtilaflı meselelerin ortaya çıkarılmasından hareket edilerek, Müslümanların ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı bir Osmanlı şehrinde birlikte yaşamının ne ölçüde başarılı olduğunu açığa çıkarabilmektir. Araştırma sonunda elde edilen bulgular, genellemeler yapmamız için çok yeterli olmamakla birlikte, iki topluluğun birlikte yaşamayı belirli ölçüde başardığını göstermektedir. Araştırma sırasında dikkat çeken konuların başında, kayıtlar arasında köle ve cariyelerin ihtidaları dışında,⁷⁷ birkaç örnek hariç din değiştirme vakalarına rastlanılamaması gelmektedir. Bu durum bizi, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki kültürel akışın oldukça sınırlı olduğu sonucuna götürmektedir. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken diğer bir husus, özellikle Müslümanlar söz konusu olduğunda, camiler ve bu döneme ait olması muhtemel bir iki medrese hariç,⁷⁸ inceleme imkanı bulunan kayıtlar arasında söz konusu kültürel akışa hizmet edecek tekke ve zaviye gibi dini kurumlara rastlanılamamasıdır.

⁷⁵ XVII. yüzyıl sonlarında Rusçuk cizyedarının sarrafı olan bir Yahudinin, usulsüz iş yapmasından dolayı firar etmesi sonrasında eski Rusçuk cizyedarının evinde saklandığı tespit edilmiş ve yakalanması emredilmiştir. Bkz. *NBKM, R 4, v.40b*.

⁷⁶ *NBKM, R 4, v.78a*.

⁷⁷ Köle ve cariyelerin ihtida ederek din değiştirmelerinde, Müslüman olmaları halinde azat edilme ihtimallerinin güçlü olduğunu bilmeleri etkili olmuş olmalıdır.

⁷⁸ Orlin Sabev'e göre, 1656 yılına ait 1 numaralı Rusçuk Şer'iyye Sicili'ndeki bir kayıta, şahitler arasında "El-Müderriş Mustafa"dan bahsediliyor olması, bu dönemde Rusçuk'ta bir medrese olmasını gerektirir. Bkz. Orlin Sabev, "Ottoman Medreses in Rusçuk-Rousse", *Arab Historical Review for Ottoman Studies*, (Mélanges Prof. Machiel Kiel), Ed. A.Temimi, No:19-20 (October 1999), p.513. Çalışmamız esnasında aynı kaydı biz de görmüş olmaktan başka, bir diğer kayıta yine şahitler arasında "fahrü'l-müderrişin Abdülkerim Efendi" adıyla birinin zikri geçmektedir. Bkz. *NBKM, R 1, v.8b*.

Sosyal ilişkiler bağlamında değerlendirilebilecek olan nikah akit ve feshine dair örneklere de hem Müslümanlar, hem de gayrimüslimler arasında rastlanılmaktadır. Bunun nedeni, her iki grup için söz konusu olan evlenme-boşanma işlemlerinin din görevlileri tarafından gerçekleştirilmesi ve resmi kayıtlara geçirilme zorunluluğu bulunmamasıdır.

Bulgular arasında ön plana çıkan bir diğer husus, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki münasebetlerin büyük ölçüde gayrimenkul alım-satımı, borç alıp-verme, kefalet, vesayet, veraset ve nafaka gibi ekonomik alanlarda yoğunlaşmasıdır. Borç verenlerin daha çok Müslümanlar arasından çıkması; devletin özellikle sefer zamanlarında yöre halkına borçlanabilmesi; para meselelerinde, ticaretle uğraştıkları bilinen ve bu bölgeyi sıkça ziyaret eden Ermenilerin adlarının ön plana çıkması; ticaretle uğraştıkları bilinen Yahudilerin pek bahsinin geçmemesi, altı çizilmesi gereken diğer yönler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum şüphesiz bu dönemde şehirde hatırı sayılır bir Yahudi nüfusunun bulunmamasından kaynaklanmalıdır.

Ruşçuk'ta, incelediğimiz dönemde, birlikte ve huzurlu yaşamayı tehdit eden faktörler arasında, bireysel anlaşmazlıklar ve düşmanlıklar nedeniyle ortaya çıkan adam öldürme, yaralama, hırsızlık, soygun vb. olaylar dikkat çekmektedir. Ancak, vergi tahsili sırasında devletle yöre halkı arasında yaşanan anlaşmazlıklar; vergi tahsildarlarının suistimalleri ve olağan üstü durumlarda devletin bu bölgeden yaptığı zorunlu satın almalar (mübayaa) da, zaman zaman iki tarafı karşı karşıya getirebilmekte ve bölgedeki huzur ortamını bozabilmekteydi. Bununla birlikte devletin genel olarak tebaasının huzurunu gözettiği ve bu amaçla reaya lehine adımlar attığı vurgulanmalıdır.⁷⁹

⁷⁹ 1696'da Rusçuk'taki toplam 704 avarız haneden "cümle ahali ittifakıyla" durumu iyi olmayanlar çıkarılınca arpa vergisi vermek için sadece 171,5 avarız hane kalmıştır. Aynı yıla ait bir başka kayıta ise, bu defa 171,5 haneden de "tahfife" muhtaç olan 53,5 hane (merkez ve köylerden) tekrar düşülmüş ve geriye vergi verecek 118 hane kalmıştır. 1698 yılına ait bir kayıta ise, toplam hane sayısı yazmamakla beraber durumu iyi olmayan bazı haneler hariç tutularak arpa verecek olan avarız hane sayısının 150'ye indirildiği görülmektedir. Bkz. *NBKM, R 4, v.101a, 112a, 114b, 115b.*